

УДК 94(477.41):314:14(1-22)«175/179»

Олена Замура (м. Полтава)

ПОШИРЕННЯ ЗАХВОРЮВАНЬ СЕРЕД СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ПОЛКУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.

У статті з'ясовано статево-вікову структуру населення двох сіл Переяславського полку в 1760-х рр. Обчислено частку хворих та скалічених від загальної кількості представників кожної статево-вікової групи. Визначено можливі причини поширеності тих видів захворювань, які найчастіше уражали мешканців полкових сіл.

Ключові слова: Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр., сільське населення, статево-вікова структура, хвороби, каліцтво, інфекційні захворювання.

Стан здоров'я населення був і залишається важливим фактором функціонування кожного суспільства. Вивчення зв'язку найпоширеніших захворювань зі статево-віковою структурою населення є важливим аспектом історико-демографічних досліджень Гетьманщини. Інформація про стан здоров'я населення дає змогу з'ясувати побутові умови життя представників українського ранньомодерного суспільства.

Разом з тим в сучасній вітчизняній історіографії практично відсутні спеціальні праці, які б стосувалися поширення захворювань серед сільського населення Гетьманщини другої половини ХVІІІ ст. Комплексно ця проблема в українській історіографії не вивчалася. Їй присвячено лише декілька праць сучасних дослідників.

Серед них, перш за все, потрібно назвати Юрія Волошина, який з'ясував показники смертності та поширеність хвороб серед православних і старообрядців, котрі мешкали у селах Стародубського полку [1]. Він встановив, що в православних селах Топальської сотні найбільше хворих було серед осіб, які вже перетнули 60-річний рубіж, тобто серед представників старших вікових груп [2]. У монографії Ігоря Сердюка розглянуто захворюваність у старших вікових групах населення полкових міст Ніжина, Переяслава та Стародуба [3]. Він теж зауважив зростання кількості хворих серед осіб, які записані такими, що перетнули межу 60-річчя. Недуги населення сотенного містечка Мени (Чернігівський полк) за даними Румянцевського опису дослідив Дмитро Казіміров [4]. Зазначені дослідники з'ясували, що найпоширенішими серед облікованого населення були слабкість, спричинена досягненням літнього віку; вади зору (часткова або повна сліпота) і

захворювання опорно-рухового апарату (кульгавість, нездатність самостійно пересуватися).

З огляду на все вищезазначене, вивчення стану здоров'я населення Гетьманщини другої половини ХVІІІ ст. видається актуальним. У пропонованій статті викладено результати комплексного дослідження поширеності хвороб та каліцтв серед мешканців сіл Ветове та Лук'янівка Березанської сотні Переяславського полку в 1760-х рр. [5].

Дослідження проведене на основі матеріалів Генерального опису Лівобережної України 1765–1769 років. В історіографії його ще називають Румянцевською ревізією, Генеральним описом Малоросії або Румянцевським описом Малоросії [6]. Уперше це джерело було запроваджене до наукового обігу ще в середині ХІХ ст. Однак донедавна переважна більшість дослідників використовувала книги Генерального опису здебільшого для з'ясування питань економічного розвитку та соціальної структури населення Гетьманщини [7]. В дореволюційній історіографії існували різні думки щодо достовірності даних цього джерела. Найбільше сумнівів викликала інформація про прибутки населення, обсяги посівів, площі орної землі та цінність й розміри маєтків. Найточнішими вважалися ті дані, які видавалися найлегшими для реєстрації. Тогочасні дослідники поквапилися віднести до таких результати обліку кількості й складу населення [8].

Разом з тим в книгах опису обліковано не лише розміри земельних володінь та рухоме майно переписаних осіб. Відповідно до інструкцій, якими регулювалося укладення Генерального опису, укладачі зазначали вік та стан здоров'я облікованого населення [9]. Таким чином, книги Генерального опису дозволяють з'ясувати

поширеність захворювань і фізичних вад серед представників обох статей та усіх вікових груп. Однак, попри незаперечний джерельний потенціал з даного питання, наші джерела потребують спеціальної перевірки.

Уже згадуваний Ігор Сердюк встановив, що в Генеральному описі відображено усну традицію сприйняття віку в ранньомодерному суспільстві. Особливість такого сприйняття полягала в схильності округлювати кількість прожитих років до цифр, які закінчуються на 0 або на 5 [10]. Зважаючи на це, дані нашого джерела про вік переписаних осіб дійсно потребують перевірки. Під час демографічних досліджень її здійснюють за допомогою обчислення показника індексу Віппла (Whipple index). Цей показник визначає відношення загальної кількості населення, чий вік закінчується на 0 та 5 до однієї п'ятої населення віком 23–62 роки. Його обчислюють для того, щоб з'ясувати чи округлювали вік людей під час укладення перепису. Індекс Віппла вираховують за формулою:

$$I_{wh} = \frac{\sum_{z}^{62} P_a \text{ з закінченням на } 0 \text{ і } 5}{1/5 \sum_{z}^{62}} \times 100$$

Через P_a у цій формулі позначають кількість населення. Для показників індексу Віппла існує стандарт, розроблений ООН [11].

Чисельність мешканців с. Ветового віком 25–60 років, у літах, що закінчувались на 0 та 5, була 292 особи. Загальна чисельність населення віком 23–62 роки становила 463 особи. Підставивши ці дані у формулу, маємо:

$$I_{wh} = \frac{292}{1/5 \times 463} \times 100 = 315,3$$

Обчислення аналогічного показника для населення с. Лук'янівки мало наступний вигляд:

$$I_{wh} = \frac{145}{1/5 \times 219} \times 100 = 331$$

Ці результати свідчать про вкрай низьку точність вказівок про вік переписаних осіб.

Сучасний російський дослідник Павло Уваров, використавши французькі нотаріальні акти середини XVI ст., дійшов висновку, що представники «мовчазної більшості» старість пов'язували не з досягненням певного віку й навіть не з погіршенням здоров'я. Для селянина старість розпочиналася тоді, коли він втрачав здатність працювати й забезпечувати лад у господарстві на належному рівні [12]. Припускаємо, що неспроможність

виконувати ці функції мешканці сіл Ветового та Лук'янівки автоматично пов'язували з літнім віком. Визначення стану здоров'я, були записані, можливо, зі слів самих селян і в такий спосіб потрапили до чернеток Генерального опису.

Таблиця 1

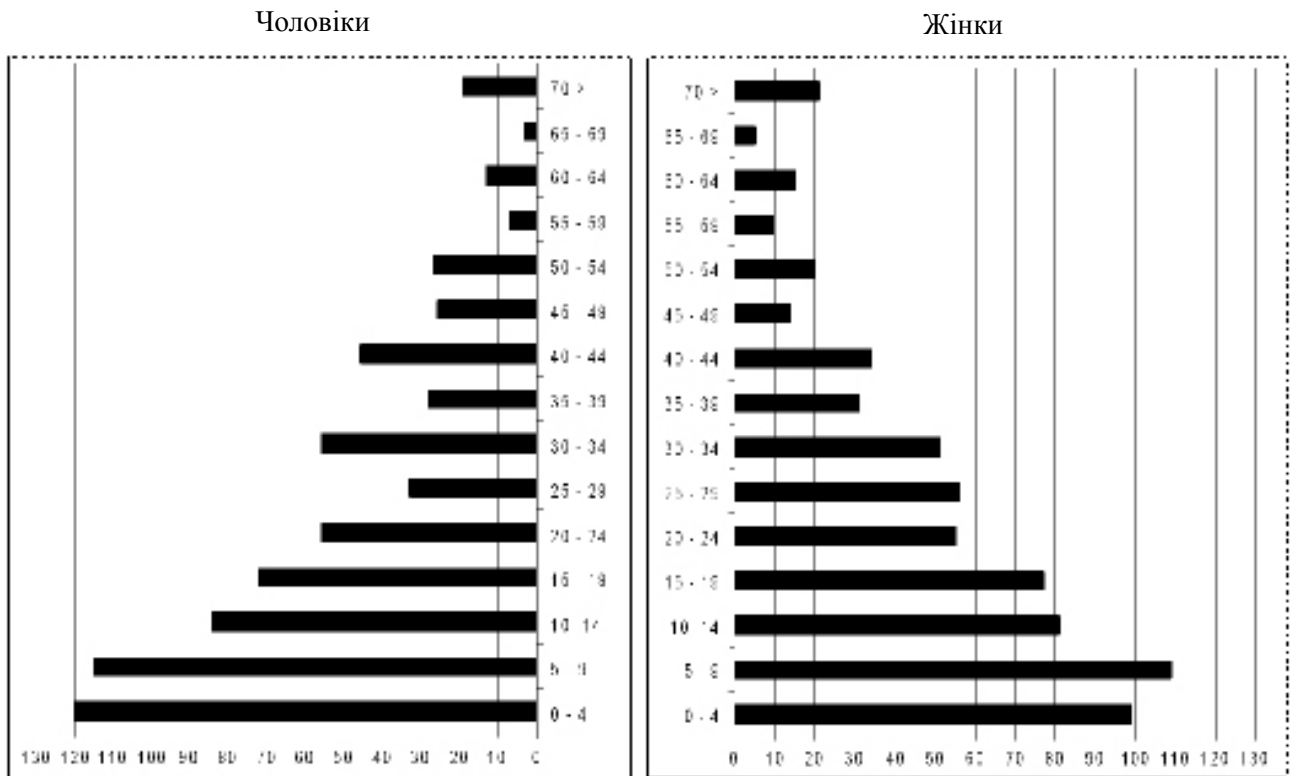
Стандарт ООН для вимірювання індексу Уіпла

Індекс Віппла	Якість даних	Відхилення від ідеальних показників
<105	дуже точні	<5%
105-110	відносно точні	5-9,99%
110-125	добрі	10-24,99%
125-175	погані	25-74,99%
> 175	дуже погані	≥ 75%

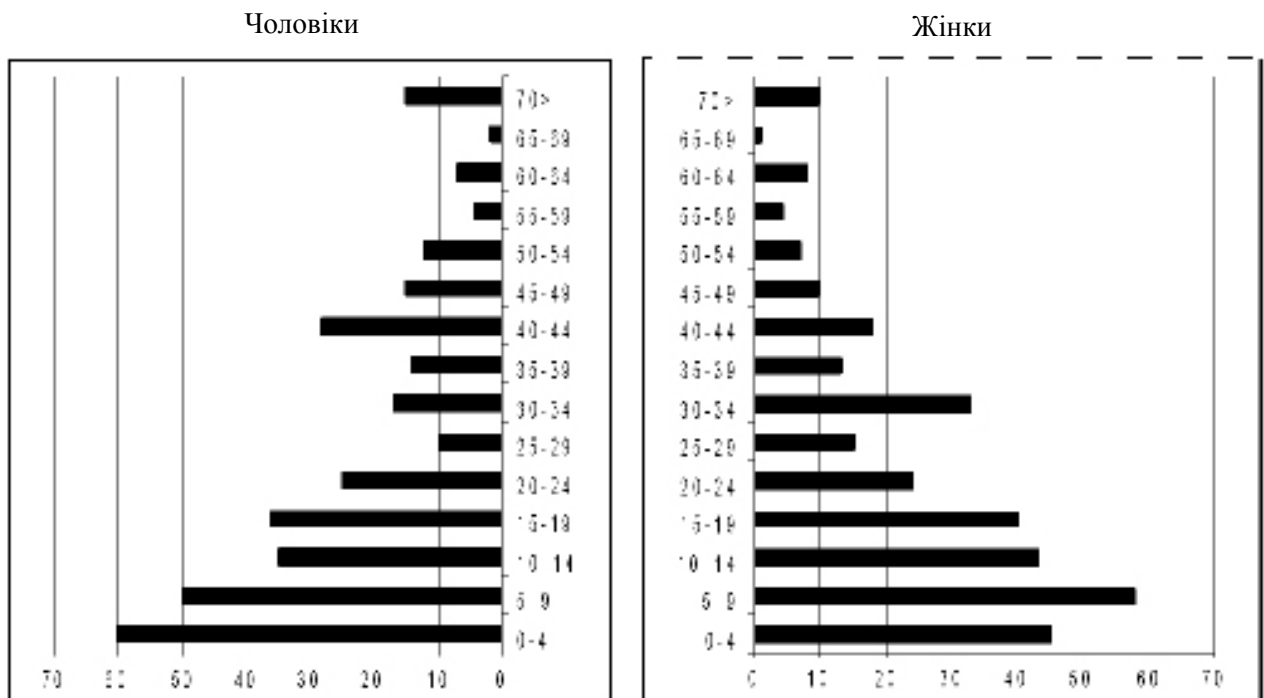
Однак укладачі чистовиків мусили узгодити отримані дані з вимогами поділу всього переписаного населення на три великі вікові групи й пожертвували повнотою інформації заради відповідності інструкціям. Як відомо, у Румянцевському описі населення за віком розподілене на три великі вікові групи. У світлі цього поділу особи, молодші 61 року не могли бути недужими «по старості». До того ж, як відомо, лікарський огляд населення під час проведення перепису не проводився. Припускаємо, що укладачі чистовиків Генерального опису підганяли первинні дані про стан здоров'я людей в обстежених селах до вимог прописаної в інструкції вікової градації. З огляду на цю обставину, цінність чернеток джерела для з'ясування уявлення про старечий вік є очевидною. Ми в своїх підрахунках кількості недужих спиралися саме на чернетки, бо через недотримання формальних вимог у цих варіантах перепису дані про здоров'я населення, на нашу думку, менше викривлені.

Населення досліджених сіл було переписане навесні 1767 р. [13]. У с. Ветовому проживало 1383 особи (705 чоловіків, 678 жінок) та знаходилося 129 домогосподарств (Мал. 1). З них 31 двір (24 %) був записаний за козаками. Власники 82 домогосподарств (63,5 %) записані посполитими. В одному домогосподарстві проживали церковнослужителі з родинами (0,9 %). Представникам генеральної і полкової старшини, а також вдовам значкових товаришів належало 15 земельних володінь (11,6 %).

За даними Генерального опису в с. Лук'янівці мешкали 659 осіб (330 чоловіків та 329 жінок) (Мал. 2). Крім того, за цим же джерелом в селі налічувався 21 двір посполитих та 15 козацьких дворів. Священик і церковнослужителі мешкали в окремих домогосподарствах. Усі посполиті с. Лук'янівки жили у володіннях колезького асесора Михайла Корбе.

Мал. 1. Статеві-вікова піраміда населення с. Ветове (за Румянцевським описом 1767 р.)

Мал. 2. Статеві-вікова піраміда населення с. Лук'янівка (за Румянцевським описом 1767 р.)

Переважну частину мешканців обох статей складали особи працездатного віку та діти (Мал. 1, Мал. 2). У жодному з обстежених сіл частка осіб старших за 60 років не перевищувала 8 %, тобто, згідно зі шкалою польського демографа Едварда Росета, населення було молодим [14].

Розподіл хворих за статтю і по вікових групах представлено у Табл. 2. Згідно з даними Румянцевського опису найменше недужих виявилось серед дітей. Особи віком до 15 років складали лише 2,7% від кількості усіх хворих в обох селах. У дитячих вікових групах зафіксовано лише троє недужих

жих. Німий Тишко Даниленко (4 р.) жив у Ветовому [15]. Ще двоє хворих мешкали в Лук'янівці: Гордій Семененков (6 р.) був сліпим на обидва ока [16], а Іван Карпенко (13 р.) «крив на ноги» [17].

Цікаво, що в обох селах не виявлено жодної хворої дівчинки. На нашу думку, цей факт не свідчить

про те, що сільські дівчатка відзначалися кращим здоров'ям і відсутністю фізичних вад. Припускаємо, що представниць жіночої статі у цьому джерелі взагалі обліковано гірше, ніж чоловіків. До того ж, укладачі опису не були лікарями, тому зазначали лише ті вади, які просто впадали в око.

Таблиця 2

Захворюваність у вікових групах серед мешканців сіл Березанської сотні Переяславського полку

	Вікова група	Кількість хворих									
		Ветове				Лук'янівка				Разом	
		Чол.	%	Жін.	%	Чол.	%	Жін.	%	Осіб	%
1	0 – 4	1	1,5							1	0,9
2	5 – 9					1	1,9			1	0,9
3	10 – 14					1	1,9			1	0,9
4	15 – 19	1	1,5	2	3,1	1	1,9			4	3,4
5	20 – 24	1	1,5	1	1,5					2	1,7
6	25 – 29			2	3,1					2	1,7
7	30 – 34	1	1,5					1	1,9	2	1,7
8	35 – 39	1	1,5							1	0,9
9	40 – 44	2	3					1	1,9	3	2,6
10	45 – 49	1	1,5			4	7,7	1	1,9	6	5,1
11	50 – 54	1	1,5	1	1,5	2	3,8	5	9,6	9	7,7
12	55 – 59			2	3,1			4	7,7	6	5,1
13	60 – 64	4	6	2	3,1	6	11,5	5	9,6	17	14,5
14	65 – 69	2	3	4	6,2	1	1,9			7	5,9
15	70 >	17	26	19	29,2	9	17,3	10	19,2	55	47
16	Разом	32	≈49	33	≈51	25	≈48	27	≈52	117	100

Серед молоді обох статей кількість недужих була більшою. Проаналізувавши записи щодо стану здоров'я осіб із вікових груп 15–19, 20–24 та 25–29 років, ми нарахували вісім хворих в обох селах. У Ветовому зафіксовано двоє хворих

дівчат. Анастасія Світлична (18 р.) була «хрома на руки и ноги [18]». Цікаво, що її батьки, двоє молодших братів і сестра були здоровими [19].

Інша хвора дівчина Євдокія Семененко (18 р.) не бачила лівим оком [20]. Батьки та дві молодші

Таблиця 3

Розподіл хворих за видами хвороб серед мешканців сіл Березанської сотні Переяславського полку (за матеріалами Румянцевського опису 1767 р.)

№п/п	Хвороба	Кількість хворих									
		Ветове				Лук'янівка				Разом	
		Чол.	%	Жін.	%	Чол.	%	Жін.	%	Осіб	%
1	Слабкість „по старости”	20	30,8	26	40	17	32,8	25	48	88	75
2	Сліпота на обидва ока	1	1,5	1	1,5	1	1,9			3	2,6
3	Сліпота на одне око	3	4,5	1	1,5	1	1,9	1	1,9	6	5,1
4	Хвороба очей	1	1,5							1	0,9
5	Скалічені руки й ноги			1	1,5	1	1,9			2	1,7
6	Скалічені руки	1	1,5							1	0,9
7	Скалічені ноги	2	3	2	3	2	3,8			6	5,1
8	Кульгавість	1	1,5	1	1,5					2	1,7
9	Німота	1	1,5							1	0,9
10	Глухота	1	1,5							1	0,9
11	Психічні розлади					1	1,9			1	0,9
12	Епілепсія	1	1,5							1	0,9
13	Невизначена хвороба			1	1,5	2	3,8	1	1,9	4	3,4
	Разом	32	≈49	33	≈51	25	48	27	≈52	117	100

сестри Євдокії, як і родичі Анастасії, записані здоровими [21]. Крім вищезазначених осіб, недужими виявилися ще дві молоді жінки. Ними були Уляна Киянець (25 р.), скалічена на ліву ногу [22], та її ровесниця Палажка Дерновська, яка була «крайне больна [23]». У Румянцевському описі показано, що обидві жінки були заміжні й мали здорових дітей. В Уляни було двоє синів [24], а у Палажки один [25].

Щодо молодих чоловіків, то у с. Ветовому серед них виявлено двох недужих. Першим був син вдови Швандички Степан (18 р.). Напроти його імені зроблена приписка, що юнак «на ноги хром» [26]. Крім нього, в описі згаданий Яків Бузунарський (22 р.), «одержимый падучою болезню [27]». У нашому джерелі батьки Якова, Григорій (70 р.) та Євфимія (60 р.) записані слабкими «по старости». Однак його старший брат Осип (30 р.) та молодша сестра Уляна (19 р.) були здоровими [28].

Серед молоді с. Лук'янівки зафіксовано лише одного хворого. Ним виявився Тимофій (18 р.), син вдови Катерини Остапівни [29]. Хлопець не міг вільно пересуватися, бо був «на ноги крив [30]». Тимофій мав здорового брата Федора (25 р.) [31]. Однак їхня 50-річна матір Катерина Остапівна записана слабкою «по старости [32]». Серед недужої молоді жінок було майже вдвічі більше, ніж чоловіків. Усі хворі жіночої статі проживали у с. Ветовому.

У наступний вікових групах (30 – 35, 40 – 44 та 45 – 49 років) кількість хворих в обох селах зростає до 12 осіб (9 чоловіків та 3 жінки). У Ветовому серед хворих обстежених вікових категорій виявлено лише чоловіків. Ми умовно розділили їх на дві групи. До першої віднесли осіб, у яких були проблеми із зором. Це Яків Чепанка (40 р.), сліпий на ліве око [33], Йосип Біда (40 р.), теж сліпий на ліве око [34] та Артем Олефіренко (30 р.), який мав невідоме захворювання очей [35]. До другої належали особи із хворими кінцівками: Степан Липка (35 р.), який був «на праву руку крив [36]» та Антон Кривулка (45 р.), кульгавий на праву ногу [37].

У с. Лук'янівці хворими виявилися четверо чоловіків та три жінки. Мешканці цього села страждали різноманітними захворюваннями. Марія Карпенко (30 р.) була сліпа на одне око [38]. Горпина Швець (49 р.) записана недужою «по старости [39]». Федір Швець (47 р.), чоловік Горпини, спочатку записаний здоровим. Потім до його імені зроблена приписка, що він на праве око «вовсе хром [40]». Христина Фомина (40 р.) була «здоровьем слаба [41]». Лаврін Руденко (47 р.) теж був «здоровьем слаб [42]». Лук'янівський мешканець Андрій Пархоменко (46 р.) «искалечен во все руки и ноги [43]». Серйозні

проблеми зі здоров'ям мав їхній односелець Федір Боровик (49 р.). Він був «увечен по болезни замешательством в голове вовсе [44]».

Усі хворі перебували у шлюбі й мали здорових дітей. Щоправда, син одноокої Марії Карпенко, уже згадуваний Іван, не міг ходити [45]. Однак крім нього в сім'ї було ще п'ятеро дітей віком від 6 до 15 років, які записані здоровими [46]. Лише психічно нездоровий Федір Боровик та його дружина були бездітними [47].

Саме за рахунок перелічених осіб хворі жінки кількісно переважали чоловіків у вікових групах 50–54 та 55–59 років. У той же час недужих чоловіків в досліджених вікових групах налічувалося лише трое. Мешканець с. Ветова Роман Єщенко (50 р.) був глухим [48]. У с. Лук'янівці зафіксовано ще двоє хворих чоловіків цього ж віку. Костянтин Фомин був «по старости слаб [49]», а Дем'ян Якимов «болен [50]».

Найбільше недужих були представниками старших вікових груп (див. табл. 2). Особливу увагу привернула значна кількість, жінок віком 50–59 років, які записані недужими «по старости». В обох селах їх нараховувалося 11. При цьому ніяких конкретних описів їхніх хвороб джерело не містить. Однак жінки вважалися нездоровими. Серед них мешканки с. Лук'янівки: вдова Олена Павлівна (50 р.) [51], Марія Кріпка (56 р.) [52], Параска Федорівна (57 р.) [53], Химка Якимівна (50 р.) [54], Анна Стефанівна (50 р.) [55], вдова Катерина Остапівна (50 р.) [56], Устина Нестерівна (50 р.) [57], Євфимія Матвіївна (57 р.) [58] та Гапка Леонтіївна (59 р.) [59]. У с. Ветовому недужих „по старости» жінок із обстежених вікових груп було значно менше. Серед них записані тільки Марія Євтушенко (50 р.) [60] та вдова Агафія Цвіркун (57 р.) [61]. Параскева Щириця (57 р.) теж була недужою, але з іншої причини. В описі зазначено, що у неї скалічені ноги [62].

Потрібно зауважити, що записи про стан здоров'я населення в чернетках Румянцевського опису відрізняються від записів в чистовому варіанті. Зустрічаються випадки, коли хворих осіб із чернеток записували здоровими при перенесенні даних в чистовик. Більшість уже згадуваних мешканок с. Лук'янівки віком 50–59 років виявилася здоровими у чистовому варіанті Румянцевського опису (8 із 9 осіб), хоча у чернетці вони записані слабкими „по старости». Семеро із дев'яти недужих лук'янівських жінок віком 50–59 років перебували у шлюбі. Усі дружини були молодшими своїх чоловіків.

Однак стан здоров'я літніх чоловіків у чистовику теж зазнав змін. У чернетці вони записані слабкими «по старості». Незважаючи на це, у чистовому варіанті відбулися певні перетворення. Четверо чоловіків записані уже здоровими (усім їм було по 60 років). Поганий фізичний стан підтвердився лише у трьох осіб: Дмитра Кріпкого (70 р.) [63], Остапа Максимова (65 р.) [64] та Якова Семенова (60 р.) [65]. Старші чоловіки в обох варіантах опису були визнані слабкими «по старості». У той же час фразу, якою передано стан здоров'я наймолодшого з них (Якова Семенова), не змінювали для чистовика [66]. В обох варіантах Семенов записаний таким, що «в здоров'ї слаб [67]».

Недужих жінок із обстежених вікових груп с. Ветового ці корегування майже не зачепили. Марія Євтушенко [68] та Агафія Цвіркун [69] записані слабкими й у чистовому варіанті. Однак старість як причина недуги вказана тільки для старшої віком Агафії (57 р.). Фізичний стан Марії (50 р.) цього разу описаний іншим виразом: «в здоров'ї слаба [70]».

Для чистовика несподівано поліпшилося здоров'я й молодших жінок з с. Лук'янівки. Горпина Швець [71] та Христина Фомина [72] виявилися здоровими. Покращилося й здоров'я чоловіків. Уже згадувані Костянтин Фомин [73] та Дем'ян Якимов [74] «одужали» в чистовику перепису.

Найбільше хворих було сконцентровано у старших вікових групах (табл. 3). У Ветовому 1767 р. проживало 35 чоловіків старше 60 років. Із них 23 особи, або майже 66 %, записані слабкими по старості або такими, що мали серйозні каліцтва. Серед них потрібно згадати Дмитра Адаменка (63 р.), який був сліпим на обидва ока [75] та Власа Семененка (60 р.), сліпого на праве око [76]. Крім них, іще Тиміш Шевчик (60 р.) мав каліцтво. У нього не було лівої ноги [77]. Літні жінки у с. Ветовому кількісно переважали чоловіків (41 особа). Більше половини з них (26 осіб або 63 %) страждали від старечої слабкості або від каліцтв. Серед недужих літніх жінок потрібно згадати абсолютно сліпу Агафію Проценко (70 р.) [78] та Катерину Глузиху (67 р.), яка кульгала на праву ногу [79]. Щоб штучно не завищувати дані про кількість хворих, ми не враховували вищезазначених літніх осіб у 13, 14 та 15 графах Таблиці 2 та у першій графі Таблиці 3.

У с. Лук'янівці із 24 чоловіків старших вікових груп слабкими записані 16 осіб (67 %). Літніх жінок було менше, ніж чоловіків (19 осіб). Із цих представниць жіночої статі 15 (79 %) запи-

сані слабкими. Загалом, 67 % усіх літніх людей з сіл Ветове та Лук'янівка не виглядали здоровими в очах тих, хто збирав про них інформацію.

Набір хвороб сільських мешканців відзначався різноманітністю. Люди страждали від сліпоти (частіше на одне око), скалічених рук і ніг, кульгавості, епілепсії, психічних розладів, німоти, глухоти. В обох селах недужих чоловіків зафіксовано менше, ніж жінок. Однак хвороби представників чоловічої статі були різноманітнішими. Уражали вони переважно чоловіків з молодших вікових груп. У Румянцевському описі обстежених сіл серед недужих чоловічої статі зустрічаються сліпі (повністю або частково), німий, глухий, психічно хворий, епілептик, кульгавий та особи із скаліченими кінцівками. Стосовно жінок, то вони переважно страждали від старечої слабкості, скалічених кінцівок, часткової або повної сліпоти.

Три чверті усіх недужих записані такими, що слабкі «по старості». В обох селах жінки із цієї категорії переважали чоловіків (табл. 3). Щодо решти захворювань, то більшість недужих мешканців обстежених сіл мала скалічені або хворі кінцівки (11 осіб або 9,4 %). Серед них семеро чоловіків та четверо жінок.

Наступна категорія недужих страждала від незручностей, пов'язаних з вадами зору або абсолютною сліпотою. Таких ми нарахували десять осіб або 8,6 % від загальної кількості хворих. Серед них семеро чоловіків та троє жінок.

Уже згадуваний Юрій Волошин висловив думку, що вади зору в населення старообрядницьких сіл могли бути спричинені різними інфекційними захворюваннями, такими, як кір, вітряна віспа й сифіліс [80]. Однак атрофія зорового нерву вважається порівняно рідкісним ускладненням при сифілісі. Вона здебільшого притаманна тим, у кого це захворювання вроджене [81]. Сучасний американський дослідник Стівен Хок (Steven L. Hock) вважає, що у XIX ст. на європейській території Російської імперії найбільш розповсюдженими були п'ять повітряно-крапельних інфекцій (кір, віспа, скарлатина, коклюш і дифтерія) [82]. Його думка ґрунтується на праці російського демографа початку XX ст. Сергія Новосельського. Останній у переліку інфекційних хвороб, які спричиняли більшість смертей серед населення європейської частини Російської імперії перелічив кір, віспу, скарлатину, дифтерію, коклюш і тиф [83]. При цьому лише ускладнення спричинені віспою (ураження рогики й судинної оболонки очей) [84] та дифтерією (періодичний па-

раліч м'язів очей) [85] призводять до часткової або повної втрати зору.

Вади зору в осіб, пов'язаних кровною спорідненістю, ми виявили тільки один раз. Ветовський козак Влас Семененко (сліпий на праве око) та його рідна 18-річна племінниця Євдокія Семененко (сліпа на ліве око) мешкали в одному домогосподарстві. Однак дружина Власа Дарія Іванова (51 рік) та усі їхні 8 дітей віком від 2 до 20 років записані здоровими [86]. Батьки та сестри Євдокії теж були здоровими [87]. Зважаючи на всі ці обставини, ми вважаємо, що вади зору дядька й племінниці Семененків спричинили віспа або дифтерія. Радше за все, вони обое тяжко перенесли одне з цих захворювань.

Дружини та діти решти сліпих на одне око або «хворих глазами» чоловіків с. Ветового (Якова Чепанка, Йосипа Біди, Артема Олефіренка) [88] виявилися здоровими. Незрячий на одне око Федір Швець з с. Лук'янівки теж мав здорових дітей. Не виявлено ніяких вад зору й в молодших брата і сестри сліпого на обидва ока 6-річного Гордія Семененкова з с. Лук'янівки.

Абсолютно сліпі Агафія Проценко (70 р.) та Дмитро Адаменко (63 р.) були найстаршими представниками своїх родин. Усі їхні родичі були здоровими. З огляду на це, ми припускаємо, що сліпота Агафії та Дмитра могла бути спричинена віковими змінами в організмі.

Від захворювань кінцівок у переважній більшості зафіксованих випадків страждали підлітки й молодь. Серед 11 осіб із вадами опорно рухового апарату шестеро були віком від 13 до 35 років. Обліковані недужі могли хворіти на різні види дитячих церебральних і периферичних паралічів. Тому ми припускаємо, що їхні вади були спричинені пологовими травмами або набуті в ранньому дитинстві [89].

Німими, глухими, епілептиками та психічно хворими в обстежених селах були виключно чоловіки (чотири особи або 3,6 % від усіх недужих). Спираючись на етнографічні описи пізніших часів, можна припустити, що їхні захворювання спричиняло споживанням зіпсованих продуктів харчування. У середині XIX ст. Домінік

П'єр Де ля Фліз [90] зазначив, що основу раціону селян Київської губернії становив житній хліб. Однак траплялися роки, коли жито вражали ріжки. Етнограф визначив, що „ці нарости, змішані з борошном, з якого печуть хліб, викликають тяжку хворобу – отруєння ріжками, яка у деяких випадках призводить до гангрені нижніх кінцівок. Ті, хто переживає цю хворобу, часто стають епілептиками, про що свідчить досить значна кількість хворих у цих краях [91]». Просо, яке використовували для приготування страв, також могло спричинити тяжкі захворювання. Наприклад, на полях Київської губернії «...непрополоте просо росло разом з блекотою... [92]». Відповідно до спостережень Домініка П'єра Де ля Фліза «...отруйне насіння цієї рослини не можна повністю відділити від проса, внаслідок чого каша з нього є справжньою отрутою, через що бувають випадки непритомності, конвульсій, нервових припадків, які мають серйозні наслідки [93]».

Від невідомих хвороб страждали двоє чоловіків та дві жінки (3,6 % від усіх недужих). В обох селах недужі жінки кількісно переважали чоловіків. В основному за рахунок осіб із старших вікових груп. Таким чином, сільські жінки рідше зберігали здоров'я до старості, ніж чоловіки.

Зважаючи на дані Румянцевського опису, представниками найздоровіших вікових груп можна назвати дітей жіночої статі та молодих чоловіків віком 25–29 років. В обох селах ми не виявили жодного хворого у цих категоріях. Нездужання «по старості» було найпоширенішою проблемою для представників обох статей. Найбільше недужих виявилось серед осіб, які уже перетнули рубіж 60-річчя. У той же час літні особи становили меншість серед населення обох сіл. При цьому потрібно враховувати те, що дані про вік переписаних осіб були надзвичайно приблизними. На нашу думку, вік дорослих осіб радше завищували. Фраза «по старості слаб» означала неспроможність працювати, спричинену скоріше важкими умовами життя, аніж дією природних механізмів старіння організму.

Джерела та література

1. Волошин Ю. Смертність і поширення хвороб серед старообрядців Стародубського полку: демографічне дослідження з історії Лівобережної України 1760–1780-х років // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2005. – Випуск 39 – 40. – С. 398–411; Його ж. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII

столітті. – Полтава: АСМІ, 2005. – 312 с.

2. Волошин Ю. Смертність і поширення хвороб ... – С. 404.

3. Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – С. 169–173.

4. Казіміров Дм. Козацькі родини м. Мени за Генеральним описом Лівобережної України 1765–1769 рр. // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – С. 216–222.
5. Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 р. р. Показчик населених пунктів. – К.: Центр. держ. іст. архів УРСР в м. Києві, 1959. – С. 48–49.
6. Сердюк І.О. Полкові міста Лівобережної України середини XVIII ст.: історико-демографічний вимір (на прикладі Ніжина, Переяслава й Стародуба): Дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Національний ун-т «Києво-Могилянська академія» / Ігор Олександрович Сердюк. – К., 2010. – Арк. 23.
7. Багалеї Д. Генеральная опись Малороссии // Киевская старина. – 1883. – №11. – С. 402–432; Федоренко П. К. Воронковская сотня Переяславского полка по Румянцевской описи // Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. – Вып. 12. – Полтава, Электрическая типография Г.И. Маркевича, 1915. – С. 79–227; Ковальський І. С. Генеральний опис 1765–1769 рр. – джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні // Український історичний журнал. – 1962. – №2. – С. 97–101; Кулаковський В. М. Класове розшарування міського населення Лівобережної України у XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1980. – № 9. – С. 86–94; Путро О. Генеральний опис 1765–1769 рр. як джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1982. – № 7. – С. 143–147.
8. Федоренко П. К. Вказана праця, С. 88.
9. Ковальський І. С. Проведення Генерального опису в Переяславському полку // Український історичний журнал. – 1960. – №6. – С. 133.
10. Сердюк І. Полкових городів обивателі, С. 79–85.
11. Волошин Ю. В. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII століття // Історична пам'ять. – 2011. – №1. – С. 7.
12. Уваров П. Ю. Старость и немощность в сознании француза XVI века. Сцены из нотариальной практики времен Генриха II // Человек в кругу семьи: Очерки по истории частной жизни в Европе до начала нового времени / Под. ред. Ю. Л. Бессмертного. – М.: РГГУ, 1996. – С. 268–269.
13. Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 57. – оп. 1. – спр. 187. – арк. 1–378; спр. 192 – арк. 14–175.
14. Муромцева Ю. І. Демографія: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006. – С. 72.
15. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 187, арк. 63.
16. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 192, арк. 161зв.
17. Там само, арк. 161.
18. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 187, арк. 248.
19. Там само.
20. Там само, арк. 34.
21. Там само.
22. Там само, арк. 46.
23. Там само, арк. 52зв.
24. Там само, арк. 46зв.
25. Там само, арк. 52зв.
26. Там само, арк. 156.
27. Там само, арк. 39.
28. Там само.
29. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 192, арк. 126зв.
30. Там само, арк. 161.
31. Там само, арк. 126зв.
32. Там само.
33. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 187, арк. 42зв.
34. Там само, арк. 181.
35. Там само, арк. 159.
36. Там само, арк. 175зв.
37. Там само, арк. 234.
38. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 192, арк. 127зв.
39. Там само, арк. 43зв.
40. Там само.
41. Там само, арк. 122зв.
42. Там само, арк. 157.
43. Там само, арк. 57зв.
44. Там само, арк. 31зв.
45. Там само, арк. 127.
46. Там само.
47. Там само, 31зв.
48. Там само, арк. 184.
49. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 192, арк. 122зв.
50. Там само, арк. 133зв.
51. Там само, арк. 15зв.
52. Там само, арк. 39зв.
53. Там само, арк. 122.
54. Там само, арк. 123зв.
55. Там само, арк. 124.
56. Там само, арк. 126зв.
57. Там само, арк. 127зв.
58. Там само, арк. 132.

59. Там само, арк. 137.
60. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 187, арк. 42зв.
61. Там само, арк. 54зв.
62. Там само, арк. 27.
63. Там само, арк. 96зв.
64. Там само, арк. 159.
65. Там само, арк. 161зв.
66. Там само.
67. Там само, арк. 127зв.
68. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 187, арк. 130.
69. Там само, арк. 144 зв.
70. Там само, арк. 130.
71. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 192, арк. 99.
72. Там само, арк. 158.
73. Там само.
74. Там само, арк. 165.
75. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 187, арк. 241зв.
76. Там само, арк. 34.
77. Там само, арк. 183.
78. Там само, арк. 224зв.
79. Там само, арк. 18зв.
80. Волошин Ю. Смертність і поширення хвороб серед старообрядців Стародубського полку... – С. 407.
81. Краткая медицинская энциклопедия: В3-х т. АМН СССР. Гл. ред. акад. Б. В. Петровский. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия. – Т. 3. Риккетсиозы – Ящур, 1990. – С. 77 – 80.
82. Хок С. Голод, болезни и структуры смертности в приходе Борщевка, Россия, 1830–1912. – Режим доступа: http://www.tambovdem.ru/theses.php?id=tes_tambov98.hokk.
83. Новосельский С. А. Смертность и продолжительность жизни в России. – Режим доступа: // <http://students.soros.karelia.ru/~lesheva/novose10.html>.
84. Краткая медицинская энциклопедия: В3-х т. АМН СССР. Гл. ред. акад. Б. В. Петровский. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия. – Т. 2. Криз гипертонический – Риккетсии, 1989. – С. 304.
85. Краткая медицинская энциклопедия: В3-х т. АМН СССР. Гл. ред. акад. Б. В. Петровский. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия. – Т. 1. А – Кривошея, 1989. – С. 426.
86. ЦДІАК України, Ф. 57, оп. 1, спр. 187, арк. 34.
87. Там само.
88. Там само, арк. 42 зв., арк. 181, арк. 159.
89. Краткая медицинская энциклопедия: В3-х т. АМН СССР. Гл. ред. акад. Б. В. Петровский. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия. – Т. 1. А – Кривошея, 1989. – С. 400 – 401.
90. Домінік П'єр Де ля Фліз (1787–1860) – український етнограф французького походження, доктор медицини, медико-хірург Імператорської Московської медико-хірургічної академії, старший лікар Київських державних маєтностей. Протягом 1848–1857 рр. за програмами Комісії для опису губерній Київського навчального округу й Російського географічного товариства уклав 9 альбомів етнографічних описів селян Київської губернії.
91. Де ля Фліз Д. Етнографічні описи селян Київської губернії, переважно тих, які належать до Державних маєтностей, з історичними відомостями про традиції, пам'ятки й старожитності краю, з їхніми малюнками. – Режим доступу: <http://lytopus.org.ua>
92. Там само.
93. Там само.

Елена Замура

Распространенность заболеваний среди сельского населения Переяславского полка во второй половине XVIII в.

В статье рассмотрена возрастно-половая структура населения двух сел Переяславского полка в 1760-х гг. Подсчитана доля больных и увечных в каждой половозрастной группе. Определены возможные причины распространенности тех видов заболеваний, которые чаще всего поражали жителей полковых сел.

Ключевые слова: Генеральная опись Левобережной Украины 1765-1769 гг., сельское население, возрастно-половая структура населения, болезнь, увечье, инфекционные заболевания.

Olena Zamura

Spread of diseases among the Pereiaslav regiment rural population in the second half of 18th century

In this article age-sex structures of population in two villages of Pereiaslav regiment are considered. Proportions of sick and maimed people are calculated for each sex and age group. The possible reasons for the prevalence of the most widespread diseases are determined.

Key words: General inventory of the Left-bank Ukraine 1765-1769, rural population, age-sex structure of population, illness, maim, infectious diseases.